
Různé

Michel Serres: vydarený život filozofického mediátora

(1. 9. 1930 – 1. 6. 2019)

„Povedzme, že by som nechcel umrieť bez toho, aby som napísal knihu o náboženstve, t. j. o oblasti, ktorá dáva nejaký zmysel životu, čo nedokáže dať ani veda, ani politika, alebo iba nedostatočne. Čo keby som skončil náboženstvom ako všeobecným spojivom mojej práce? Keď som doma sám a keď si hovorím, že zomriem, otázka zmyslu života mi prirodzené vyvstáva z náboženskej skutočnosti...“¹ Takto sa Michel Serres vyjadril o svojich plánoch v interview, ktoré na jeseň roku 2018 vyšlo v časopise *Philosophie magazine*. Dnes už vieme, že Michel Serres tento zámer neuskutoční: jeho dielo ostane bez toho všeobecného spojiva, aké mu mala poskytnúť filozofia náboženstva. Ako to neraz býva, aj v tomto prípade úvahy o zmysle života uzavrela smrť. Môžeme len hádať, kam by sa uberal jeho koncept náboženstva zbaveného politických a právnych aspektov, akéhosi náboženstva v čistom stave, o ktorom uvažoval. Ak k tomu máme sklony, môžeme špekulovať, k akej idei božského by ho priviedla jediná teologická in-

špirácia, ku ktorej bol v týchto úvahách o náboženstve ochotný prihlásiť sa – teológia apofatická.

Rovnakými neistotami navždy oslanú poznačené pokusy nájsť v tomto projekte nielen ďalší posun teoretického záujmu, ale aj spojivo jednotiace všetky predchádzajúce, tematicky dost rôznorodé etapy tvorby tohto osobitého filozofa, ktorý sa na svojich cestách vždy pohyboval mimo vyznačených ciest a nezaraďoval sa do širších smerov, prúdov a zoskupení. Mohla byť filozofia náboženstva oblasťou, do ktorej smeroval už vtedy, keď prechádzal cez dejiny antickej a klasickej filozofie, filozofiu komunikácie, filozofiu vedy, enviromentálnu filozofiu, filozofiu digitálnych sietí a ďalšie veľké tematické celky, do ktorých v priebehu svojich skúmaní vstupoval, aby z nich vzápätí odbočil k maliarom ako Carpaccio alebo Turner, či k spisovateľom ako Cervantes, Verne alebo Zola? Dá sa z bodov označujúcich jeho publikácie a vystúpenia zložiť trasa, ktorá má, ak aj nie jednotný, vopred stanovený cieľ, tak aspoň spoločný azimut? Pri pohľade na cestu, akou prechádzali Serresove filozofické skúmania, sa priam vnucujú metafory využívajúce jeho pôvod a prvé študijné zameranie: narodil sa pri brehoch riek

1 Serres, M., *Le passeur inspiré. Propos recueillis par Sven Ortoli*. In: *Le monde selon Michel Serres. Philosophie magazine*, hors-série, Paris 2018, s. 23.

Garonne, vyrastal v rodine námorníka a začal študovať na námorníckej škole. Mala a mohla byť filozofia náboženstva pokojným prístavom, do ktorého navigoval svoje filozofické putovanie po moriach vedenia a kultúry?

Nech už to bolo akokoľvek, veľmi pravdepodobne by to dopadlo tak, ako už mnohokrát predtým, totiž v duchu Leibnizovho konštatovania, ktoré Serres určite poznal: mysleli sme si, že sme v prístave, a ocitli sme sa vrhnúť uprostred mora. Serres, ktorý sa Leibnizovej filozofii a jej matematickým modelom venoval vo svojej dizertácii *Le Système de Leibniz et ses modèles mathématiques*,² musel vedieť, že pohyb od možného ku skutočnému, ktorý matematika priviedol k metafyzike a odtiaľ k teológii, neprináša istoty, ale iba nové pochybnosti a problémy. Napokon, tak Leibniz, ako aj ďalšie veľké postavy z dejín filozofie, ktorým sa vo svojich prácach venoval (Lucretius Carus, Montaigne, Pascal alebo Comte), sa preňho nikdy nestali príležitosťami uniknúť od znepokojujúcej prítomnosti k prameňom nadčasových právd. Pri svojich návratoch do minulosti nás Serres opakovanne presviedčal, že opravdivé filozofické myslenie od pochopenia minulosti prechádza k reflexii prítomnosti v celej mnohorakosti jej fenoménov. Filozof, ktorého Serres rád porovnával k všeobecnému lekárovi, sa podľa neho zaoberá všetkým, od vedy až po záchvevy vetra v lístí stromov, aby

v týchto podnetoch našiel pohyb, premeny, fluktuácie, stávanie a pokúsil sa anticipovať podoby sveta, čo vzniká.

Odtiaľ vychádza jeho presvedčenie, že filozofické myslenie je myslením súčasnosti aj vtedy, keď sa obracia k minulosti. V jednom rozhovore s Brunom Latourom to Serres, odpovedajúc na otázku, aký zmysel dáva slovu „súčasný“, vyjadril takto: „Slovo súčasný odrazu nadobúda dva protirečivé zmysly: znamená, že Lucretius, vo svojom vlastnom čase, už skutočne uvažoval o točoch, turbulencii a chaose, a, po druhé, že takto sa pripája k nášmu času, ktorý opätovne premýšľa analogické problémy. Musím zmeniť čas a prestať sledovať ten, ktorý používa história.“³

Ilya Prigogine a Isabelle Stengersová, autori, ktorí v knihe *Nová aliancia* na konci sedemdesiatych rokov minulého storočia ohlasovali metamorfózu, akou veda zameriavajúca sa na skúmanie ireverzibilných procesov nastolila požiadavku znovu premyslieť fyzikálny čas, rozpoznali, čím k tomuto podujatiu prispieva Serresova aktualizácia Lucretiovoho chápania prirodzenej genézy. Poučení Serresom neváhali povedať, že ako Lucretius vynášiel *clinamen*, odchýlku atómov, tak súčasná fyzika vynáša ireverzibilný čas.⁴ Pri uvádzaní Serresových interpretácií prírodných zákonov si navyše všimli jeden aspekt, ktorý sa stal dôležitým v nasledujúcich obdobiach jeho filozofovania. Ako upo-

2 Serres, M., *Le Système de Leibniz et ses modèles mathématiques*. Paris, Presses universitaires de France 1968.

3 Serres, M., *Eclaircissements. Entretiens avec Bruno Latour*. Paris, Éditions François Bourin 1992, s. 74; (kurzíva M.S.).

4 Prigogine, I. – Stengers, I., *La Nouvelle Alliance*. Paris, Gallimard 1979, s. 284.

zorňujú, tieto zákony „označujú práve tak ‚zákony‘ prírody, lokálne, jedinečné a historické väzby medzi vecami, ako aj ‚alianciu‘, zmluvu s prírodou“.⁵

Nezvyčajné spojenie prírodného so zmluvou ohlasoval už sám názov práce, ktorou Serres na začiatku deväťdesiatych rokov vstúpil do diskusií o environmentálnych problémoch. *Prirodzená zmluva*,⁶ takto nazval Michel Serres svoju knihu, v ktorej sa zmluva, tradične pokladaná za základ medziľudských vzťahov a prvý sociálny prejav človeka ako historickej bytosti, rozširuje do oblasti, kde vládne príroda. Serres pochopil, akú výzvu pre filozofické myslenie tento presah zmluvných vzťahov prináša: „Globálna história vstupuje do prírody; globálna príroda vstupuje do histórie: v tom spočíva filozofické nóvum.“⁷

Pre Serresovo pojmávanie intímnych vzťahov medzi oblasťami, ktoré v čase, priestore a tradičných vymedzeniach kultúrnych sfér spravidla vystupujú ako oddelené, je príznačným jeho odvolávanie sa na olympského boha Herma. Ako je známe, Hermes, tento posol bohov, je zároveň bohom obchodníkov, pastierov, cestovateľov i zlodejov, Serres však v ňom vidí predovšetkým mediátora, ktorý sa neuspokojuje prenášaním správ – on ich zbavuje neurčitosti, potláča šum a vynáša na povrch skrytý zmysel. Menom tohto boha Serres nazval pentalógiu, ktorá vychádzala

v priebehu jedného desaťročia.⁸ V prvom diele, kde predstavuje Herma ako boha komunikácie,⁹ sa pred Serresom v celej rozmanitosti a premenlivosti otvorilo pole komunikačných procesov, ktorého význam a rozsah v tom čase ešte málokto z filozofov tušil.

O tom, čím sa pre našu kultúru stáva komunikácia, sa čoraz väčšími presvedčame od začiatku deväťdesiatych rokov. Serres bol svojimi predchádzajúcimi skúmaniami dobre pripravený na filozofickú reflexiu tohto procesu, ktorý s nástupom digitálnych sietí veľmi rýchlo dosiahol globálne rozmery. Rozpoznal v ňom odlesk ideí mysliteľa, na ktorého sa zameril hneď na začiatku svojej filozofickej práce a ku ktorému sa v celom jej priebehu neprestal vracat'. Internet, to je podľa Serresa uskutočnenie Leibnizovej monadológie, ale bez Boha. Upozornením na absenciu božského sa však Serresov prístup k novému svetu komunikácií zďaleka nevyčerpáva. Schopnosť vnímať v dynamike spoločenských procesov úlohu technických inovácií mu umožnila pochopiť, ako sa digitálne technológie stávajú súčasťou novej kultúry a ako sa v jej lone rodí nová forma humanity.

Postavou, v ktorej Serres načrtnol podobu bytosti udomácnenej vo svete digitálnych sietí, je Palculienka.¹⁰ V tomto mene je jednak odkaz na rozprávko-

5 Tamže, s. 285.

6 Serres, M., *Le contrat naturel*. Paris, Éditions François Bourin 1990.

7 Tamže, s. 18.

8 Serres, M., *Hermès*. I–V. Paris, Éditions de Minuit 1969–1980.

9 Serres, M., *Hermès*, c.d. Vol. I: La Communication. Paris, Éditions de Minuit 1969; reprint 1984.

10 Serres, M., *Petite Poucette*. Paris, Le Pommer 2012.

vé postavy z diel H. Ch. Andersena a Ch. Perraulta a jednak tu nachádzame narážku na funkciu, akú pri komunikácii mobilnými telefónmi dostávajú palce rúk. Palculienka ja takto stelesnením antropologických aspektov sveta digitálnych sietí.

V tomto viacnásobnom interpretačnom pohybe, v týchto transformáciách zmyslu, odohrávajúcich sa medzi navzájom vzdialenými sférami, nachádzame ďalší prejav prístupu, ktorý Serres zvykol spájať s Hermovou misiou. Naozaj, vo svojej filozofickej práci os-

tal Serres verný poslianiu mediátora, ktoré mu bolo od začiatku také blízke. Slová, ktorými ukončil spomínané interview, našli takto potvrdenie v jeho vlastnom živote: „Moja skúsenosť učiteľa, filozofa a celkom jednoducho človeka ma v podstate vedie k presvedčeniu, že každý z nás má v sebe zvláštne jadro, nejaké miesto, kde žiari. Treba ho len oslobodiť od hlušiny. Nanešťastie, 99% ľudí pochovajú bez odhalenia tohto jadra. A pritom podľa mňa práve toto odhalenie prináša plnší život a napokon aj život vydarený.“¹¹

Miroslav Marcelli

11 Serrees, M., *Le passeur inspiré*. Propos recueillis par Sven Ortoli, c.d., s. 23.